ئابدۇللا سۇلايمان

ئاۋام تېبابىتىنىڭ قىسقىچە بايانى

ئاۋام تېبابىتى ئەنئەنە ۋە مىراسچانلىققا ئىگە بولغان، خەلقىمىزنىڭ جىسمانىي تۈزۈلۈشى، پسىخىكىسى، ئېتىقادى، ئۆرپ - ئادەتلىرى ھەم ياشاۋاتقان ماكانلىرىنىڭ تەبىئىي، ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي شارائىتىنىڭ ئالاھىدىلىكى بويىچە مەيدانغا كەلگەن بىر خىل تېبابەت مەدەنىيىتىدۇر.

«ئاۋام تېبابىتى» دېگەن بۇ ئاتالغۇ بۈگۈنكى «غەرب مېدىتسىناسى»، «جوڭگۇ تېبابىتى» ۋە «ئۇيغۇر تېبابىتى» دېگەن ئاتالغۇلار بىلەن ئۇقۇم دائىرىسى جەھەتتە تەڭداشلىققا ئىگە بولسىمۇ، روشەن خاسلىققا ئىگە. ئۇ ئاۋام - خەلق ئارىسىدىكى ئەنئەنىلەر ئاساسىدا داۋاملىشىپ كەلگەن تارقاق، ئۆلچەمسىز، تۇراقسىز ھالەتتىكى ساقلىقنى ساقلاش چارە - ئاماللىرىنىڭ ئومۇمىي ئاتالمىسىدۇر. مۇئەييەن ماكان ۋە زاماندىكى قەۋم، مىللەتكە خاس بولغان ئاۋام تېبابىتى ئالدىنى ئېلىش چارىلىرىنىڭ كۆپ خىل ۋە كۆپ تەرەپلىمە، قوللىنىشچانلىقىنىڭ ئاددىي ۋە كەڭ دائىرىلىك بولۇشىدەك ئەۋزەللىكلىرى بىلەن يۇقىرىقى بىر پۈتۈن سىستېمىغا ئىگە مېدىتسىنا ئىلمىدىن پەرقلىنىدۇ.

ئىنسانىيەتنىڭ ئىپتىدائىي دەۋرلىرىدىن باشلاپ مەيدانغا كېلىپ، ئۈزۈكسىز ھالدا جۇغلانغان ئاۋام تېبابىتى بايلىقى، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن خېلى بىر قىسمى ساقلىقنى ساقلاش تەجرىبە -

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولليازمىلار ئامبىرى

ساۋاقلىرىنىڭ يەكۈنى سۈپىتىدە بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ۋە يېڭىچە ئۇسۇل، شەكىللەر بىلەن بېيىغان بولسىمۇ، بىر قىسمى ئۇنتۇلۇپ كەتمەكتە، بىر قىسمى «قالاق، خۇراپات» نەرسىلەر دەپ قارىلىپ نەزەردىن ساقىت قىلىنماقتا. يەرشارىلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى، مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشىنىڭ كۈچىيىشى، ئېكولوگىيەلىك مۇھىتنى قوغداش ئېڭىمىزنىڭ ئويغۇنۇشى قاتارلىق ئامىللارنىڭ تەسىرىدە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ يىلتىز ئىزدەش، كىملىك ۋە ئۆزلۈك قىزغىنلىقى كۆتىرىلىپ، مەدەنىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتىدا غەيرى ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قېزىش، رەتلەش، قۇتقۇزۇش كۈنتەرتىپكە قويۇلدى. ئاۋام تېبابىتىمۇ تەتقىقاتچىلار تەرىپىدىن «تېبابەت فولكلورى» نامى بىلەن بۇ ئىلمىي ئىزدىنىشلەرنىڭ تېما دائىرىسىگە كىردى.

1. ئاۋام تېبابىتىنىڭ بارلىققا كېلىشى

ئىپتىدائىي ئىنسانلار تەپەككۇر ئىقتىدارىنىڭ ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىش داۋامىدىكى ھېسسىي خۇلاسىسىنىڭ مەھسۇلى بولغان تاغ ئۆڭكۈرلىرى ۋە تەسكەي داللاردا قونۇپ تەبىئەتتىكى قار ـ يامغۇر، ئىسسىق ـ سوغۇقلاردىن دالدىلىنىشى؛ ھايۋان ئۈستىخانلىرىنى قورال سۈپىتىدە ئىشلىتىپ ئوۋ قىلىش داۋامىدا يىرتقۇچ ھايۋانلارغا تاقابىل تۇرۇشى؛ ياۋا مېۋە ـ چېۋىلەرنى يىغىپ قۇرۇتۇپ، قىش پەسلىدە ئىستېمال قىلىشى؛ ھايۋانلارنىڭ تېرىلىرى،ئىچكى ئەزالىرى ۋە مايلىرىنى كۈندىلىك تۇرمۇشىدا ئىشلىتىشى؛ قۇم، ئارشاڭ سۇلىرى، ئىسسىق پاتقاقلارنىڭ ئاغرىق ئازابىدىن قۇتۇلۇشقا ياردىمى بولىدىغانلىقىنى بىلىشى؛ سۇنۇقلارنى دەرەخ، گۈل ـ گىياھ ياپراقلىرى بىلەن تېڭىشى، قان ئاققاندا دەل ـ دەرەخ ياپراقلىرى، قوۋزاق، چېۋىقلار بىلەن بېسىپ تاڭغاندا قان توختاپ، يارىلانغۇچىنى قۇتقۇزۇپ قالغىلى بولىدىغانلىقىنى بىلىشى قاتار-

لىقلار ئاۋام تېبابىتىنىڭ ئىپتىدائىي بىخلىرىدۇر.ئۇلارنىڭ ئوۋچىلىق تۇرمۇشىدىكى هايۋانلار بىلەن ئېلىشىشى، كۆندۈرۈشى، ئىستېمالىغا سەرپ قىلىشى داۋامىدىكى تۈرلۈك پائالىيەتلەردە يارىلىنىش، جاراهەتلىنىش، ئۇستىخانلىرى سۇنۇش هادىسىلىرىنىڭ داۋاملىق كۆرۈلۈپ تۇرۇشىغا قارىتا ئاددىي بولغان داۋالاش ئېلىپ بارغانلىقىدىن دەسلەپتىلا «تاشقى كېسەل» نى تونۇش ۋە ئۇنى ساقايتىش مەشغۇلاتى باشلانغان دېيىشكە بولىدۇ. پروفېسسور شۆيۇ ئەپەندى: «500 مىڭ يىللار ئىلگىرىلا ئەجدادلىرىمىز تىرىكچىلىك قىلىپ ئاۋۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ بىپايان زېمىنىدا ئەمگەك قىلغان. شۇڭا 500 مىڭ يىللار ئىلگىرىلا ئىپتىدائىي تېبىبىي پائالىيەت باشلانغان دېيىشكە بولىدۇ»[1]، دەپ يازىدۇ. ئارخېئولوگىيەلىك ماددىي ئىسپاتلارغا ئاساسلانغاندا، «ئىنسانلارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى تېبىبىي پائالىيىتىگە دائىر ئۇچۇرلار 200 مىڭ يىللاردىن 50 مىڭ يىللارغىچە بولغان تارىختىكى تاشقا ئايلانغان ئىنسان سۆڭەكلىرىدىن ــــ سۇنغان پۇت ـ قوللار، يېرىلغان باش ۋە قورساقلارنىڭ ئىنتايىن ئاددىي ئۇسۇلدا تېڭىلغانلىقى، هەر خىل هايۋان مايلىرى بىلەن مايلانغانلىقى، دورىلىق ئوت ـ چۆپلەر سۈركەلگەنلىكى مەلۇمدۇر»[2]. بۇ چاغلاردىكى ئىپتىدائىي ئىنسانلار دورا گىياهلىرى، تۇز ۋە ئارشاڭ سۇلىرىدىن پايدىلىنىش بىلەن يەنە پاشا، يىلان، چايانلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن بەدەنگە ياكى پاقالچەككە سېغىز لاي سۈركىگەن. ئۇلار يۇزىگە قېتىق سۈرتۈش؛ مايلاش، قاقلاش، كۆيدۈرۈش، قان چېكىش، ئىلمە (ياكى خۇخۇلا) قىلىش، قىزىتىش، قۇمغا كۆمۈش، گىياه سۇيىگە چۈشۈرۈش، هايۋان تېرىسىگە ئېلىش، ئۆتكە تېڭىش، ئۇچۇغداش، قۇستۇرۇش، تېڭىقچىلىق، ئاددىي ئوپراتسىيە (جاراهەت-

---

① شۆيۇ: «جوڭگو دورىگەرلىك تارىخ ماتېرىياللىرى»، 1984 ـ يىلى 7 ـ ئاي، خەلق سەهىيە نەشرىياتى خەنزۇچە نەشرى 1 ـ بەت.

② ئابلىز مۇهەممەت سايرامى: «ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك تارىخىنىڭ تەتقىق قىلىنىش ئەهۋالى»، ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك تەتقىقات ئورنى 2008 ـ يىلى 1 ـ باسمىسى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

نى كېسىپ ئېلىۋېتىش) ۋە مومىيا (سالاجىت) قىلىش قاتارلىق ماددىي داۋالاشلارنى پەيدىنپەي بارلىققا كەلتۈرگەن.

ئەجدادلىرىمىزنىڭ «ئاغرىقنى ئامال، ئۆلۈمگە سەۋەپ قىلىش» داۋامىدىكى ئىزدىنىشلىرىدە ئاپىرىدە بولغان ئاۋام تېبابىتى، زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن توتېم ۋە ئېتىقادلار بىلەن تەدرىجىي بىرلىشىپ، ئۇلارنىڭ تەبىئەت سىرلىرىنى بىلىشكە بولغان قىزى- قىشى ۋە بۇ ھەقتىكى قىياسەن قاراشلارنىڭ توقۇلۇپ كۆپتۇرۇلۇشى ئارقىلىق بېيىتىلغان. تولىمۇ ناچار ئېكولوگىيەلىك مۇھىتتا — ئا- چارچىلىق، كېسەللىك قاپلىغان شارائىتتا ياشاۋاتقان ئەجدادلار بۇ گۆدەكلىك دەۋرىدە تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ سىرىنى بىلىشتىن مەھ- رۇم بولغاچقا، تەبىئەت ئالدىدا ئۆزلىرىنى ئاجىز ھېس قىلىشقان.ئۇلار تەبىئەتنىڭ مەلۇم بىر قىسمىنى پۈتكۈل تەبىئەتتىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇپ، بوران، يامغۇر، گۈلدۈرماما، چاقماق، كۈن، ئاي تۇتۇلۇش ھا- دىسىلىرىنى؛ يۇقۇملۇق، تارقىلىشچان كېسەللىكلەر ۋە باشقا ئاپەتلىك ھادىسىلەرنى سىرلىقلاشتۇرۇپ، ئىلاھىيلاشتۇرۇپ ئۇلارغا تېۋىنغان.

ئەجدادلىرىمىز كېيىنكى دەۋرلەردە شامان دىنىنى باشتىن كە- چۈرۈپ مەلۇم باسقۇچقا يەتكەندە، ئىپتىدائىي جامائەنىڭ بۇزۇلۇشى ۋە سىنىپىي تەبىقىلەرنىڭ شەكىللىنىشىگە ئەگىشىپ، كۆپ خىل مۇرەككەپ مەبۇدلار بارلىققا كەلگەن. باش تەڭرى، ھامىي تەڭرىلەر، تەڭرى مۇئەككەللىرى، پىنھان (كۆرۈنمەس) ئەۋلىيالار، ئىزگۈ ۋە قاباھەت دېۋىلىرى قاتارلىق ئىلاھىي دەرىجىلەر پەيدا بولغان. ئاھا- لىلار ئىچىدىن ئايرىم رەمچى، مۇنەججىملەر، نەزىر - چىراغ باش- قۇرغۇچىلار، ئەم - ئىرىمچىلەر، سەرۋاز ۋە باخشىلار ئايرىلىپ چىق- قان. كىشىلەر جىن - شاياتۇنلارنى قوغلاپ كېسەل داۋالاشنى بىلە- دىغان ئۇ باخشى - داخانلارنى «تەبىئەتتىن تاشقىرى روھ (ئىلاھ)نىڭ كىشىلەر ئارىسىدىكى ئەلچىسى» دەپ تونۇغان ھەم ئۇلارغا ئىلتىجا قىلىشقان. شۇ زاماننىڭ ئەمچىسى، ئاتاساغۇنى، ئۆلىما - پىركالانى،

ئەم - ئېرىمچىسى ۋە تېۋىپى ھېسابلانغان بۇ باخشى ۋە سېھرىگەرلەر ئاۋام چۈشىنەلمەيدىغان «سېھرىلىك ھۈنىرى»نى ئىشقا سېلىپ، كېسەل پەيدا قىلغۇچى جىن - شاياتۇنلارنى قوغلاپ، ئەپسۇن ئوقۇپ «سېھرىي كارامەت» كۆرسۈتۈپ كېسەل داۋالىغان.

خەلقىمىز ئىسلامىيەتتىن كېيىن ئالەم ۋە ئۇنىڭ مەنبەسى، ئادەم ۋە ئۇنىڭ تەڭرى ئالدىدىكى مەجبۇرىيەتلىرى توغرىسىدىكى شامانىزىم، ئاتەشپەرەسلىك، بۇددىزىم ۋە مانىزىملىق تەسەۋۋۇر ۋە ئەقىدىلەر ئورنىغا «ئاللانىڭ بىرلىكى» ۋە ئۇنىڭ سۈپەتلىرى، ئادەمنىڭ يارىتىلىشى ۋە مۇسۇلمانچىلىق مەجبۇرىيەتلىرى توغرىسىدىكى يېڭى قاراش ۋە ئەقىدىلەرنى ئالماشتۇردى. ئىسلام مۇسۇلمانچىلىقىنىڭ پەرھىزلىرى — ئىمان، ناماز، روزا، زاكات، ھەج قىلىش شەرتلىرى ئۇيغۇر روھىيىتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە ئورنىشىپ ئېتنىك دىنى پائالىيەت تۈسىنى ئالدى. بۇ ئىجتىمائىي جەمئىيەتتە مەخسۇس دىنىي تەبىقىلەر، شەيخۇلئىسلام، ھەر دەرىجىلىك قازى ۋە مۇپتىلار، ھەردەرىجىلىك جامائە — مەسچىت ئىمام - مەزىنلىرى، مازار شەيىخلىرى، مەدرىس - مەكتەپ مۇدەررىس - ئۆلىمالىرى مەيدانغا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە شامانىزىم، ئاتەشپەرەسلىك، بۇددىزىم دەۋرىدىكى بىر قاتار ئەم - ئېرىم، تەبىر - جوراش، ئۆرپ - ئادەت، مۇراسىم - ئايەم قائىدىلىرىنىڭ خېلى بىر قىسمىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى. ئۇلار بۇ قەدىمكى قائىدە - ئادەتلەرنى ئىسلام دىنى تۈسىگە كىرگۈزدى. تۇرلۇك سەيلىلەر، نورۇز بايراملىرى، قاپاق كۆيدۈرۈش ئايىمى، باخشى - داخانلىق، ھەرخىل دۇئايى بەند قىلىش، ئەم - ئېرىم، ۋە توي - تۆكۈن ئادەتلىرىنى بۇنىڭغا مىسال قىلىش مۇمكىن.

قىسقىسى، ئاۋام تېبابىتى يىراق ئەجدادلىرىمىزنىڭ قېنىدىن، تۇرمۇش ئۇسۇلىدىن، ئېتنىك مەدەنىيەت تېپىدىن، ئەڭ ئىپتىدائىي شىپاگەرلىك قاراشلىرىدىن، يەر (تۇپا - تۇپراق)، ھاۋا (شامال - نە-

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

پەس)، سۇ (دەريا ـ كۆل)، ئوت (قۇياش ـ يورۇقلۇق) تىن ئىبارەت تۆت ئاناسىر قارىشىدىن بارلىققا كەلدى.

2. ئاۋام تېبابىتىنىڭ زامان، ماكان خاراكتېرى

ئاۋام تېبابىتى يىراق قەدىمكى زاماندىن ھازىرغىچە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن بولسىمۇ، بىر خىل قېلىپتا، ئۆزگەرمەي داۋام قىلىپ كەلگەن ئەمەس. بەلكى، ئۈزلۈكسىز تۈردە ئۆزگىرىپ كەلگەن. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى، كىشىلەرنىڭ تەبىئەت، ئادەم ۋە كېسەللىكنىڭ ماھىيىتى، خاراكتېرىگە بولغان تونۇشىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ توتېم ئوبيېكتلىرى، دۆي ـ پېرلەر، ئوت، شامال قاتارلىقلارغا سىغىنىش، ئۇلاردىن شىپالىق تىلەش قاراشلىرى بارغانسېرى ئاجىزلىشىپ، دورا ـ دەرمەكلەر، ئوزۇقلۇقلار، فىزىكىلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق داۋالاش چارىلىرى بارغانسېرى كۆپىيىپ ۋە مۇكەممەللەشكەن. مەسىلەن: تۆت مىڭ يىللار ئىلگىرى ياشاپ ئۆتكەن «كروران گۈزىلى» ھەم ئۇنىڭ ئەجدادلىرى تېخى ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان دەۋرلەردە ئۇلار چاكاندا ھەم ئۇنىڭ شىپالىق خۇسۇسىيىتىنى بايقاپ، ئۇنى يەرلىك ئورۇنغا تېكىش، قايىنىتىپ سۈيىنى ئىچكۈزۈپ، تالقانلاپ يېگۈزۈپ، خالتىلارغا قاچىلاپ جاراھەت ئۈستىگە قويغانلىقى؛ يۈرەك، ئۆپكە، جىگەر ئۈستىگە مەلھەم قىلىپ چاپلاپ، كېسەل داۋالىغانلىقى مەلۇم. مەھمۇد كاشغەرىي «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا داۋالاش جەھەتتىكى بىلىملىرىنى روشەن كۆرسىتىپ بېرىدىغان نۇرغۇن دورا ـ دەرمەكلەرنىڭ ناملىرىنى، كېسەللىكلەرنىڭ ناملىرىنى ئېنىق كۆرسىتىش بىلەن بىرگە، كۆپلىگەن داۋالاش ئۇسۇللىرى، دورىگەرلىك، دورا ياساش ـ تەييارلاش ئۇسۇللىرىنىمۇ تونۇشتۇرغان (بۈگۈنكى دەۋرگە كەلگەندە باخشى چاقىرىپ پېرە ئويىنىتىش ئارقىلىق كېسەل داۋالاش، گۈگۈم ۋاقتىدا كېسەل كىشىنى كوچا دوقمۇشىدا ئولتۇرغۇزۇپ ئوتقاشلاش، چىراغچىلىق

‹جىنكەشلىك› ئارقىلىق كېسەل داۋالاش قاتارلىق خۇراپىي، «سىر ـ لىق» داۋالاش ئۇسۇللىرى يوقىلىپ، ئىلمىي، ئۇنۇملۇك ئۇسۇللار ئارقىلىق داۋالاش ئومۇملاشتى.)

قەدىمكى چاغلاردا ھايۋانلارنىڭ مېڭىسى، قېنى، چۆيىسى، ھەتتا مایاق، سۆيدۈك قاتارلىق چىقىرىندىلىرى ئارقىلىق كېسەل داۋالاش بىرقەدەر ئومۇمىيۈزلۈك بولغان. ئاۋام تېبابىتىدە بۇ خىلدىكى دورا خەتلىرى خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇلار ئوۋچىلىق ۋە چارۋىچىلىق ئە ـ گىلىكى دەۋرىنىڭ مەھسۇلىدۇر. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇنداق نەرسىلەرنىڭ ئورنىنى باسالايدىغان ئۇسۇملۇك دورىلىرى بايقىلىپ، ئىستېمال قىلىش قىيىن، ئەكس تەسىرى كۆپ بولغان ھايۋانات دو ـ رىلىرىنىڭ ئورنىنى ئالغان. بۇلار ئاۋام تېبابىتىنىڭ كۈچلۈك زامان خاراكتېرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى، تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ، نادان، قالاق، خۇراپىي، سىرلىق داۋالاش ئۇسۇللىرىنى؛ ئېرىشىش قىيىن، ئىستېمال قىلىش قىيىن، ئەكس تەسىرى چوڭ بولغان دورا ئەشيالىرىنى شاللاپ تاشلاپ، بارغانسېرى ئىلمىيلىشىش، مۇ ـ كەممەللىشىش يۆنىلىشىگە قاراپ تەرەققىي قىلىپ كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

شىمالىي شىنجاڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھاۋا كېلىماتى روشەن پەرقلىنىدۇ. شىمالىي شىنجاڭدا ھاۋانىڭ نەملىكى يۇقىرى، سوغۇق قاتتىق بولىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭدا ھاۋا قۇرغاق، قۇم ـ بوران، چاڭ ـ توزان كۆپ، كېلىمات ئىسسىق بولىدۇ. شۇنىڭغا مۇ ـ ناسىپ ھالدا، ياۋايى ۋە مەدەنىي ئۇسۇملۇكلەر تۈرىمۇ، كىشىلەردە كۆپ يۈز بېرىدىغان كېسەللىكلەرمۇ مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ. شۇڭا، شىمالىي شىنجاڭدا كېسەل داۋالاش ئەمەلىيىتىدە قار لەيلە ـ سى، ھىڭ، يىلان قاسىرىقى قاتارلىق بەزى دورىلار كۆپ ئىشلىتى ـ لىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭدا بۇلار ناھايىتى ئاز ئىشلىتىلىدۇ. ئەكسىچە ھەر خىل گۈلقەنت، زۇپا، تىرەنجىۋىل، مارجان شوخلا قاتارلىق شۇ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يەردىن چىقىدىغان دورىلار كۆپ ئىشلىتىلىدۇ.
تۈزلەڭ — دېھقانچىلىق رايونلىرى بىلەن، تاغلىق — چارۋىچىلىق رايونلىرىدا كۆپ ئۇچرايدىغان كېسەللىكلەر بىلەن، كۆپ چىقىدىغان دورىلارمۇ مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىق بولىدۇ. شۇڭا، دېھقانچىلىق رايونلىرىدىكى ئاھالىلار ئارىسىدا شۇ جايدىن چىقىدىغان دورا ئەشيالىرىدىن پايدىلىنىپ بەدىيان چېيى، قىزىلگۈل چېيى، رەيھان چېيى، ئوغرىتىكەن چېيى دەملەپ ئىچىش كۆپ ئۇچرايدۇ. تاغلىق رايونلاردا بولسا، بابۇنە چېيى، ئەڭلىكئوت چېيى (ئادەتتە ئەڭلىك چاي دېيىلىدۇ)، ئىگىر چېيى قاتارلىقلارنى دەملەپ ئىچىش كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇلار ئاۋام تېبابىتىنىڭ «ئۆز جايىدىن ماتېرىيال ئېلىش» تىن ئىبارەت كۈچلۈك ماكان خاراكتېرىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

3. ئاۋام تېبابىتىنىڭ ئۆرپ ـ ئادەت خاراكتېرى

ئاۋام تېبابىتى مىللىي ئۆرپ ـ ئادەتلەر بىلەن زىچ بىرىكىپ كەتكەن، كىشىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش ئادەتلىرىدە دائىم ۋە ئومۇمىيۈزلۈك ئىپادىلىنىدىغان تېبابەتتۇر. ئاشلىقنى ئاساسىي ئوزۇقلۇق قىلىش، گۆش ـ ياغ، كۆكتات، مېۋە ـ چېۋىلەرنى قوشۇمچە قىلىپ، مۇۋاپىق سەپلەپ ئىستېمال قىلىش ئومۇمىي خەلققە ئورتاق بولغان تۇرمۇش ئادىتىدۇر. لېكىن، بۇ ئادەت ئىچىگە ئاۋام تېبابىتى ئامىللىرى چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن. مەسىلەن، زاغرا يېگەندە، سۈت چاي، قايماق چاي، مېغىز چايلار بىلەن قوشۇپ ئىستېمال قىلىش؛ ئوماچ، سۈيۈق ئاش قاتارلىقلارنى ئىچكەندە ئاشقا ئاز ـ تولا گۆش ياكى سۆ يېغى، قادىي ياغ سېلىش ياكى پىننە قاتارلىقلارنى قوشۇپ ئىستېمال قىلىش ناھايىتى كەڭ ئومۇمىيلاشقان ئادەتتۇر. بۇنىڭدا نان، ئاش قاتارلىقلار قورساقنى تويغۇزۇش رولىنى ئوينىسا، سۈت چاي، قايماق چاي، مېغىز چاي، گۆش، ياغ، پىننە قاتارلىقلار

نان ياكى ئاشنىڭ قۇۋۋىتى ئاز بولۇش، تەمى يېتەرسىز بولۇش تەرەپلىرىنى تۈزىتىش، ئاشقازاننى ئاغرىشتىن ساقلاش رولىنى ئوينايدۇ.

چاي ئىچىش ئومۇمىي مىللىي ئادەتتۇر. لېكىن، خەلقىمىز دائىم ئىستېمال قىلىدىغان چايلار سۈت چاي، دورا چاي، غازاڭ چاي، قەنت چاي قاتارلىق تۆت چوڭ تۈرگە، نەچچە يۈز خىل ئۇششاق تۈرلەرگە بۆلىنىدۇ. ئۇسسۇزلۇقنى زىيادە بولغانلار قىزىلگۈل چېيى، قەۋزىيەت بولغانلار سانا چېيى، مەيدىسى ئېچىشىدىغانلار پىننە چېيى، سۈيدۈكى خىرە بولغانلار بەديان چېيى، بېشى ئېسىلىدىغانلار رەيھان چېيى، تېنى ئاجىز، ماغدۇرسىز بولغانلار سۈتچاي ياكى مېغىز چاي، سالامەتلىكى نورمال بولغانلار قارا چاي قاتارلىق غازاڭ چايلارنى دەملەپ ئىچىدۇ. بۇ، ھەر كىم ئۆزىنىڭ تەن ساپاسى، سالامەتلىك ئەھۋالى ۋە ھەر خىل چايلارنىڭ سالامەتلىككە كۆرسىتىدىغان تەسىرىگە ئاساسەن يەكۈنلەپ چىققان تەجرىبىلىرىنىڭ ئېھتىياج ۋە ئىمكانىيەتكە ئاساسەن تاللىشى ۋە كۈنۈكىشىدۇر. بۇنىڭدا چاي ئىچىش ئومۇمىي ئادەت بولسا، قانداق چاينى ئىچىش شۇ ئادەتنىڭ كونكرېت تېببىي مەزمۇنى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ.

گۆش، ياغ ئىستېمالى كۆپ بولۇش خەلقىمىزنىڭ يېمەكلىك ئادىتىدىكى بىر ئالاھىدىلىك ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدا يىرتقۇچ ھايۋانلار، يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ گۆشىنى، قۇرت ـ قوڭغۇزلار، ھاشاراتلارنىڭ گۆشىنى يېمەسلىك؛ كېسەل بولۇپ ئۆلگەن، يىقىلىپ ئۆلگەن، سۇدا تۇنجۇقۇپ ئۆلگەن، بوغۇزلانمىغان ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ گۆشىنى يېمەسلىك؛ بوغۇزلانغان ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ قان، مېڭە، بەز، بەچىدان، چۇيە، شەررەك قاتارلىق ئەزالىرىنى يېمەسلىك قاتارلىقلار گۆش، ياغنى كۆپ ئىستېمال قىلىش ئادەتىدىكى ئالدىنقى شەرتلەردۇر. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆرپ ـ ئادەتكە تەۋە ئىشلاردۇر. بۇ ئادەتلەرنىڭ كونكرېت ئىپادىلىنىشىدە: بەزىلەر كالا گۆشى يەل بو-

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

لىدۇ دەپ ئۇنى يېيىشتىن پەرھىز قىلىدۇ. بەزىلەر كاۋاپ زىيان قىلىدۇ دەپ پەرھىز قىلىدۇ. ئىغىرقات ئاياللار تۇغۇت ۋاقتى ئۆزىراپ كېتىدۇ دەپ تۆگە گۆشىدىن پەرھىز قىلىدۇ. بەزىلەر بېشىم ئىسىلىپ قالىدۇ دەپ كاللا ـ پاچاق ئۆپكە ـ ھېسىپتىن پەرھىز قىلىدۇ. بەزىلەر سوغۇق كېلىدۇ دەپ چېكىت يېغىدىن پەرھىز قىلسا، يەنە بەزىلەر ئىسسىق كېلىدۇ دەپ زاغون يېغىدىن پەرھىز قىلىدۇ. گۆش، ياغ ئىستېمال قىلىشتىكى بۇنداق كونكرېت پەرھىزلەر ھەر كىمنىڭ ئۇزۇقلۇق بىلەن ئۆزىنىڭ سالامەتلىكىنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى كۆزىتىش، بايقاش نەتىجىلىرىنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، ئۇلار ئۇزۇقلىنىش ئادەتلىرىنىڭ تېببىي مەزمۇنى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ.

يېلىك يۇرمەسلىك، باشتاق يۇرمەسلىك، بەدەننى ئىسسىق ساقلاش قاتارلىقلار خەلقىمىزدە ئومۇمىي ئادەتتۇر. لېكىن، بۇ ئادەتلەرنىڭ شەھەر ـ يېزىلاردا ئىپادىلىنىشى بىردەك ئەمەس. يەنى شەھەر كىشىلىرىنىڭ تۇرمۇش، خىزمەت، ئۆگىنىش قاتارلىق پائالىيەتلىرى كۆپىنچە ئۆي ئىچىدە بولىدۇ. مۇھىت بىرقەدەر پاكىز بولىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئىچىدە يېلىك كىيىنمىسىدىغان، باشتاق يۇرىدىغانلارمۇ بىرقەدەر كۆپ. يېزىلاردا تۇرمۇش بولۇپمۇ ئەمگەك پائالىيەتلىرى دالادا بولىدۇ. بەدەننىڭ ئىسسىق ھاۋا، سوغۇق ھاۋا، چاڭ ـ توزان، مېيىنەت نەرسىلەر بىلەن بۇلغىنىش ئېھتىماللىقى چوڭ بولىدۇ. شۇڭا، يېزىلاردا يېلىك يۇرمەسلىك، باشتاق يۇرمەسلىك ئادەتلىرى بىرقەدەر ئومۇمىيۈزلۈك ساقلانغان. بۇ جەھەتتىكى ئورتاقلىق ۋە پەرقلەر ئومۇمىي ئادەت بىلەن كونكرېت شارائىتنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ، ساغلاملىقنى ئاسراشنى ئۆرپ ـ ئادەت بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرلىدۇ.

4. ئاۋام تېبابىتىنىڭ ساقلىقنى ساقلاش خاراكتېرى

ئاۋام تېبابىتى ئۆزىنىڭ فۇنكسىيەسى جەھەتتىن كىشىلەرنىڭ

ساقلىقنى ساقلاشقا خىزمەت قىلىدىغانلىقى بىلەن، يەرلىك تېبابەت ھېسابلىنىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭدا تازىلىق ۋە كۆكەرتىشنى ياخشى ئېلىپ بېرىپ ھاياتلىق مۇھىتىنى ياخشىلاش ئارقىلىق ساقلىقنى ساقلاش، مۇۋاپىق ئوزۇقلىنىش ئار-قىلىق ساقلىقنى ساقلاش، مۇۋاپىق كىيىنىش ئارقىلىق ساقلىقنى ساقلاش، مۇۋاپىق ھەرىكەت، ئويۇنلار ئارقىلىق ساقلىقنى ساقلاش، مۇۋاپىق ئارام ئېلىش، كۈتۈش - كۈتۈنۈش ئارقىلىق ساقلىقنى ساقلاش قاتارلىقلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. بۇلار ئۇدۇم بولۇپ شەكىللەنگەن. كىشىلەر ئىشلەپچىقىرىش، تۇرمۇش پائالىيەتلىرى داۋامىدا مۇشۇ ئادەتلەرگە رىئايە قىلىش ئارقىلىق ساغلاملىقنى كاپالەتلەندۈرىدۇ.

كېسەللىكلەرنى تونۇش، ئايرىش، داۋالاش قاتارلىقلار ئاۋام تېبا-بىتىنىڭ يەنە بىر مۇھىم تەرىپى بولسىمۇ، پەقەت دەسلەپ باشلانغان كېسەللىكلەرنى، ئاددىي كېسەلىكلەرنى داۋالاش بىلەن چەكلىنىدۇ. دورىگەرلىك جەھەتتىمۇ يەككە دورىلار، ئۆز جايىدىن چىقىدىغان دورىلار ئارقىلىق داۋالاش ئاساس قىلىنىدۇ. گەرچە بىر قىسىم يا-سالما، مۇرەككەپ دورىلار ئىشلىتىلىسىمۇ، ئۇلارنىڭ تەركىبىگە چۈشىدىغان يەككە دورىلار ئازراق (بىر نەچچە خىل)، ياساش ئۇسۇ-لىمۇ ئاسانراق بولىدۇ. شۇڭا ئاۋام تېبابىتى ئۆتكۈر يۇقۇملۇق كې-سەللىكلەر ۋە جىددىي كېسەللىكلەرنى داۋالاش، ساقايتىش جەھەتتە ناھايىتى زور چەكلىمىلىككە ئىگە.

ئاۋام تېبابىتىنى ئومۇمىي گەۋدە جەھەتتىن تۈزەتكەندە، ئۇنىڭدا يۇرت - مەھەللە، ھويلا - ئارانلارنى بوستانلاشتۇرۇش، ياخشى ھايات-لىق مۇھىتى ۋە تۇرمۇش مۇھىتى يارىتىش؛ مۇھىت تازىلىقى ۋە شەخسىي تازىلىققا رىئايە قىلىش؛ يېمەكلىك، ئىچىملىكنىڭ تازا، پاكىزە، زىيانسىز بولۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈش؛ ئاساسىي ئوزۇقلۇق بىلەن قوشۇمچە ئوزۇقلۇقنى، قۇۋۋەتلىك، قىيىن ھەزىم بولىدىغان

ئەۋلاد گۆرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تائاملار بىلەن قۇۋۋىتى تۆۋەن، ئاسان ھەزىم بولىدىغان تائاملارنى، ئاش ـ تائاملار بىلەن مېۋە، كۆكتاتلارنى مۇۋاپىق ماسلاشتۇرۇپ ئىستېمال قىلىش؛ مەستلىك، بىھوشلۇق پەيدا قىلغۇچى ئىچىملىك-لەرنى تەرك قىلىپ، ئۆز تەبىئىتىگە لايىق كېلىدىغان چايلارنى دەم-لەپ ئىچىش؛ پەسلىگە، مۇھىتقا، ئىش ئورنىغا قاراپ مۇۋاپىق كىيىم-نىش ئارقىلىق بەدەننىڭ نورمال ھالىتىنى داۋاملاشتۇرۇش ياش قورامى، بەدەن ساپاسىغا قاراپ ئۆزىنىڭ ساغلاملىقىنى ئاسراشقا ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان تۇرلۇك تەنتەربىيە، ئويۇن ـ كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىگە قاتنىشىش ئارقىلىق ساغلاملىقنى ئاسراش قاتار-لىقلار ئاۋام تېبابىتىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ.

ئۇنىڭ ئۈستىگە يۇقىرىقى مەزمۇنلار ئۆرپ ـ ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن بولغاچقا، كىشىلەر كىچىكىدىن باشلاپ ئائىلە مۇھىتى، ئىشلەپچىقىرىش، ئۆگىنىش، سودا ـ تىجارەت، ھۈنەر ـ سەنئەت مۇھىتلىرىنىڭ ھەممىسىدە بۇنداق ئۆرپ ـ ئادەتلەرنىڭ تەسىرى ۋە تىزگىنلىشىگە ئۇچراش ئارقىلىق ئۆز ئىش ـ ھەرىكەتلىرىنى بۇنداق ئەنئەنىۋى ئادەتلەرگە ماسلاشتۇرىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇلار يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىنىش جەھەتلەردە ساغلاملىققا پايدىلىق بولغان ئەنئەن-لەرنى ئۆزلەشتۈرىدۇ. ھەرىكەت، پائالىيەت جەھەتتە مەلۇم چېنىقىشقا ئىگە بولۇپ بەدەن ساپاسىنى ئاشۇرىدۇ. روھى جەھەتتە مۇۋاپىق تەڭ-شىلىشكە ئېرىشىپ، مەنىۋى ساغلاملىققا ئىگە بولىدۇ.

يۇقىرىقىلارنى يىغىنچاقلىغاندا ئاۋام تېبابىتى بىر خىل ساددا تېبابەت ـــ ئاممىۋى تېبابەت بولۇپ، ئۇنىڭ مەزمۇنلىرى ۋە نىشانى ھازىرقى دەۋردىكى ئاممىۋى سەھىيە، ئاممىۋى ساقلىقنى ساقلاش، ئومۇمىي خەلقنىڭ ساغلاملىق ساپاسىنى ئۆستۈرۈش پائالىيەتلىرى-نىڭ مەزمۇن ۋە نىشانلىرى بىلەن ئوخشاپ كېتىدۇ ياكى يېقىنلى-شىدۇ. شۇڭا، ئۇيغۇر ئاۋام تېبابىتى گەرچە «تېبابەت» دېيىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مەزمۇنى ۋە نىشانىدا دورىگەرلىك، داۋالاش سالمىقى

قوشۇمچە ئورۇندا؛ ياخشى مۇھىت يارىتىش، بەدەن ساپاسىنى ئۆستۈرۈش، كېسەللىكلەردىن ساقلىنىپ، ساغلام ھاياتنى داۋاملاشتۇرۇشقا دائىر مەزمۇن ۋە تەدبىرلەر ئاساسى سالماقنى ئىگەللەيدۇ.

5. ئاۋام تېبابىتىنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى ئورنى ۋە رولى

ئاۋام تېبابىتى بىر خىل ئاممىۋى تېبابەت بولۇش سۈپىتىدە، خەلقىمىزنىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەن. قۇملىشىش، چۆللىشىش، چاڭ ـ توزان قاتارلىقلار بۇ يەردە ھاياتلىقنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا تەھدىت سالىدىغان، ھەر خىل نەپەس يولى كېسەللىكلىرىنى پەيدا قىلىدىغان ئاساسىي سەۋەب بولغاچقا، خەلقىمىز ئارىسىدا چوڭ ـ كىچىك بوستانلىقلارنىڭ ئەتراپى، يول، ئۆستەڭ بويلىرى، يەر پاسىللىرى، ھويلا ـ ئاران ئەتراپلىرىغا قاتمۇ ـ قات ئورمان سېلىپ، مۇھىتنى ياخشىلاش ئومۇمىي ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن. گۆش، ياغ ئىستېمالىنىڭ كۆپ بولۇشى چارۋىچىلىق رايونلىرىدىلا ئەمەس، دېھقانچىلىق رايونلىرىدىمۇ ھەممە ئائىللەردە دېگۇدەك ئۆي ھايۋانلىرى، ئۆي قۇشلىرىنى بېقىش ئادەتلىرىنىڭ ئىزچىللىقىغا سەۋەب بولغان. كۆكتات، مېۋە ـ چىۋىلەرنىڭ ئاسان سىڭىدىغان، گۆش ـ ياغلارنىڭ زىيانلىق تەسىرىنى توسۇپ، ھەزىمنىڭ ياخشى بولۇشى، چوڭ ـ كىچىك تەرەتنىڭ راۋان بولۇشىنى كاپالەتلەندۈرۈشىگە ئاساسەن خەلقىمىز ئارىسىدا كۆكتات ئۆستۈرۈش، مېۋە ئۆستۈرۈش ۋە ئىستېمال قىلىشنىڭ ئومۇمىي ئادەتكە ئايلىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. شۇڭا، بۇ تۇپراقتا سەۋزە، تۇرۇپ، پىياز، سامساق، كەرەپشە، كۇدە قاتارلىق ئوتياشلارنى ئۆستۈرۈپ ئىستېمال قىلىش؛ قوغۇن ـ تاۋۇز، ئۆرۈك، ياڭاق، چىلان، شاپتۇل، نەشپۈت قاتارلىق مېۋىلەرنى ئۆستۈرۈشمۇ قەدىمدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كەلگەن. بۇلار ئىچىدە قوغۇن ـ تاۋۇز، ياڭاق، چىلان، بادام قاتارلىق مېۋىلەر مەملىكەت ئىچىدىلا ئەمەس، خەلقئارادىمۇ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مەشهۇر بولۇپ كەلگەن. مېۋە ئىستېمال قىلىش ئۇسۇللىرىمۇ ھەر خىل بولۇپ، ھۆل پېتى ئىستېمال قىلىنغاندىن سىرت قاق قۇرتۇش، مېۋە مۇراببالىرى سىلىش، شىرنە قايىنىتىش، شەربەت قايىنىتىش، چىلانما تەييارلاش، سوقماق، ماتاڭ ياساش، سىركە، مەيزات ئىچمەلىكلىرىنى ئېچىتىش قاتارلىق تۈرلۈك ئۇسۇللاردىن پايدىلىنىپ، ساغلاملىقنى ئاسراش ياكى كېسەل داۋالاشقا ئىشلىتىپ كەلگەن.

خەلقىمىز ئاشلىقنى ئاساسىي يېمەكلىك، گۆش ــ ياغ، سۈت ــ قېتىق قاتارلىق يۇقىرى قۇۋۋەت ـــ يۇقىرى كالورىيەلىك يېمەكلىكلەرنى ئاساسىي ئوزۇقلۇقنىڭ بىر قانىتى؛ كۆكتات، مېۋە قاتارلىق ۋىتامىن مول بولغان تالالىق يېمەكلىكلەرنى ئوزۇقلۇقنىڭ يەنە بىر قانىتى قىلىپ، ئوزۇقلۇق ئىستېمالىنىڭ ناھايىتى مۇۋاپىق قۇرۇلمىسىنى شەكىللەندۈرگەن. ئىسسىق كىيىنىشكە ئەھمىيەت بېرىش، تەنتەربىيە، كۆڭۈل ئېچىش قاتارلىق سەنئەت پائالىيەتلىرىگە بولغان قىزغىنلىق ۋە خۇشتارلىق قاتارلىقلار ئۇلارنىڭ بەدەن ساپاسىنىڭ يۇقىرى، مەنىۋى ھاياتىنىڭ مول ۋە كۆپ خىل بولۇشىنى كاپالەتلەندۈرگەن.

بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاۋام تېبابىتىنىڭ تۇرمۇش قارىشى، ھاياتلىق قارىشى، كېسەللىكتىن ساقلىنىپ، ساقلىق ساقلاش قاراشلىرى بىلەن زىچ بىرىكىپ كەتكەن بولۇپ، كېسەللىكتىن ساقلىنىش، ساغلام تۇرمۇش ۋە ساغلام ھاياتنى داۋاملاشتۇرۇشتا مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن. بولۇپمۇ، خوتەننىڭ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگۈچىلەر رايونى بولۇپ شەكىللىنىشىدە ئاۋام تېبابىتى ئاساسلىق رول ئويناپ كەلگەن.

6. ئاۋام تېبابىتىنىڭ كەسپىي (ئىلمىي) تېبابەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ئاۋام تېبابىتى بىلەن كەسپىي (ئىلمىي) تېبابەت بىر پۈتۈن ئۇيغۇر تېبابىتىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇلار ھەم بىر ــ بىرى بىلەن

زىچ باغلىنىشقا ئىگە، ھەم مۇئەييەن پەرقلەرگە ئىگە.

ئالدى بىلەن، ئاۋام تېبابىتى ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە. ئۇ ئىپتىدائىي جەمئىيەت دەۋرىدىلا بارلىققا كېلىپ يازما تارىخ ۋە يازما (كەسپىي) تېبابەت بارلىققا كېلىشتىن بۇرۇنقى زامانلاردا بىردىنبىر تېبابەت بولغان. ئۇ ئاغزاكى ئېيتىم سۈپىتىدە داۋاملىشىپ، مەلۇم تەرەققىيات باسقۇچىدا ئۇنىڭدىن ئەمچى ـ ئۇتاچىلار تېبابىتى شاخلىنىپ چىققان ۋە ئۇزاق مۇددەتلىك تەجرىبە ـ ساۋاقلارنىڭ توپلىنىشى ئارقىسىدا كەسپىي (ئىلمىي) تېبابەت بارلىققا كەلگەن. لېكىن، ئاۋام تېبابىتى يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋەرگەن ۋە كەسپىي تېبابەتنىڭ ئاممىۋى ئاساسىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ ئەھۋال ھازىرمۇ داۋاملىشىۋاتىدۇ. شۇڭا، ئاۋام تېبابىتى بىر پۈتۈن تېبابەتنىڭ ئاساسىي ۋە يىلتىزى، ئانىسى ۋە مۇنبەت تۇپرىقىدۇر. ئۇلار ئانا ـ بالىلىق مۇناسىۋەتكە ئىگە.

ئاۋام تېبابىتىدە كېسەللىكتىن ساقلىنىش ئاساس، كېسەللىكنى تونۇش، ئايرىش، داۋالاش قوشۇمچە ئورۇندا تۇرىدۇ. كەسپىي (ئىلمىي) تېبابەتتە كېسەللىكتىن ساقلىنىشقىمۇ، كېسەللىكلەرنى داۋالاشقىمۇ ئوخشاش ئەھمىيەت بېرىلىدۇ. لېكىن، كېسەللىكلەرنى تونۇش، ئايرىش، داۋالاش، دورا ئەشيالىرىنى تونۇش، لايىقلاشتۇرۇش، ھەر خىل كېسەللىكلەرنى داۋالاشقا ماس كېلىدىغان يەككە ۋە مۇرەككەپ تەركىبلىك دورىلارنى تەتقىق قىلىش، ياساش مۇھىم نۇقتا قىلىنىدۇ.

ئاۋام تېبابىتىدە مۇكەممەل نەزەرىيىۋى سىستېما، قوللانما كىتاب بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئاغزاكىلىق خۇسۇسىيىتى كۈچلۈك بولىدۇ. كەسپىي (ئىلمىي) تېبابەتتە مۇكەممەل نەزەرىيىۋى ئاساس، تەلىمات، قاراشلار بولىدۇ. شۇ ئاساستا شەكىللەنگەن كېسەللىكلەرنى تونۇش، ئايرىش، داۋالاش ئۇسۇللىرىغا يەككە دورىلارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى، دورىلارنى لايىقلاشتۇرۇش، ئاددىي ۋە مۇرەككەپ دورىلارنى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ياساشقا دائىر نۇرغۇن قوللانما كىتاب، رېتسېپلار توپلىمى بولىدۇ.

ئاۋام تېبابىتى پايدىلىق، ئىلمىي، تەركىبلىرىدىن ئۆزگە يەنە قىسمەن خۇراپىي، سىرلىق داۋالاش ئۇسۇللىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ. كەسپىي تېبابەتتە، تاغلار، دەرەخلەردىن شىپالىق تىلەش، پىرىخونلۇق، چىراغچىلىق، ئوتقاشلاش قاتارلىق نەزەرىيىۋى ۋە ئىلمىي ئاساسى بولمىغان ئىشلار پۈتۈنلەي تەرك ئېتىلگەن بولىدۇ. يەنى بۇنداق ئىشلار تېبابەت ھېسابلانمايدۇ. كەسپىي تېبابەت كىتابلىرىدا بۇنداق ئىشلار بىلەن داۋالاشقا دائىر بىرەرمۇ مەزمۇن ئۇچرىمايدۇ.

ئاۋام تېبابىتىدە ئۆلچەملىرى ئېنىقسىز ياكى تەخمىنىي ئۆلچەملىك بولغان دورا خەتلىرى كۆپ ئۇچرايدۇ. ئىلمىي تېبابەتتە دورىلارنىڭ تەركىب ئۆلچەملىرى، تەبىئەت ئۆلچەملىرى، ئىستېمال قىلىش ۋاقىت ئۆلچەملىرى ناھايىتى ئېنىق بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر خىل دورىلارنىڭ شىپاھلىق رولى ئېنىق كۆرسىتىلگەندىن سىرت، زىيانلىق تەسىرى، ئۇنىڭدىن ساقلىنىش ئۇسۇللىرىمۇ ئېنىق كۆرسىتىلىدۇ.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئۇيغۇر ئاۋام تېبابىتى ئۇيغۇر كەسپىي تېبابىتىنىڭ ئاممىۋى ئاساسىي ۋە تۆۋەن باسقۇچىدۇر. كەسپىي تېبابەت بولسا، ئۇيغۇر تېبابىتىنىڭ يۇقىرى باسقۇچى، يۇقىرى سەۋىيەسىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان، مۇكەممەل نەزەرىيە سىستېمىسى ۋە ئىلمىي ئاساسقا ئىگە بولغان، كەسپلەشكەن تېببىي خادىملار تەرىپىدىن يولغا قويۇلىدىغان تېبابەتتۇر.

2010 ـ يىلى 12 ـ ئاي، خوتەن